

lin yanı sıra vahye bağlı kalmanın gereği üzerinde ısrarla durmuştur (*el-Kâmil fi'l-istikşâ*, s. 274, 283). Allah'ın varlığını ispat etmek için cisimlerin yaratılmış (hâdis) olduğunu kanıtlamaya çalışmış, Allah'a nisbet edilebilecek sıfatları tevhid ve adalet çerçevesinde temellendirmiş, bazı Mu'tezile kelâmcılarının ileri sürdüğü "ma'dûmun şey olduğu" ve bir kısım Ehl-i sünnet kelâmcılarının iddia ettiği "mevcudun mâlûm olduğu" fikirlerini reddetmiş, böyle bir şeyi kabul etmenin, hem Eflâtun'un ideleri gibi birbirinin sebebi olan sonsuz sayıda somut varlığın mevcudiyetini benimsemek, hem de kâdir-i mutlak ve fâil-i muhtâr olan bir yaratıcının varlığını iptal etmek anlamına geleceğini söylemiştir. Ayrıca yaratma fiilini icat ve oluş diye düalist bir karaktere büründüren anlayışı kabul etmemiştir. Zira Negrânî'ye göre icat etme ve oluş aynı anlama gelmekte olup yaratmada düalist yapı söz konusu değildir (*a.g.e.*, s. 82, 112, 185). Negrânî, filozofların sudûr nazariyesini hatırlattığı için Nazzâm'ın "i'timâd" ve Eflâtun'un idelerini çağırıştırdığı için Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin "ahvâl" teorisini de reddetmiştir (*a.g.e.*, s. 115-125). Öte yandan Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Kâdî Abdülcebbar'ın görüşlerinin aksine evliyadan kerametın zuhur etmesinin aklın ve naklen mümkün olduğunu belirtmiş (*a.g.e.*, s. 354-376), dünya hayatının son bulacağını, akli ve nakli delillerin gereği olarak tekrar dirilişin (iade) gerçekleşeceğini ispata çalışmıştır (*a.g.e.*, s. 377-436). Negrânî, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını merkeze koyan yaklaşımı, "nefyü'd-delâle"yi delil saymayan yöntemi (aş.bk.) ve evliya için kerameti câiz gören düşünceleriyle büyük oranda Ehl-i sünnet'e yaklaşmıştır.

Negrânî'nin bilinen tek eseri *el-Kâmil fi'l-istikşâ fi mâ beğânâ min kelâmi'l-kudemâ* olup günümüze ulaşan yegâne nüshası Hollanda Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1516). Kitap bir mukaddime, müellifle Ebû Hâşim ve taraftarları arasında tartışmalı meseleleri konu edinen on altı bölümden (bab) oluşmaktadır. Mukaddimedeki önceki Mu'tezile âlimlerinin kaleme aldıkları eserlerle İslâm'ın yüceltilmesine büyük katkıda bulduklarını, ancak bu çalışmalarda belli bir düzen ve sistemin gözetilmediğini, kendisinin bu eksiği gidermek için bu eseri yazdığını kaydetmektedir. Kitapta görüş farklılığı bulunan meselelerde ihtilâf noktaları, bulunmayan konularda ise yöntem farklılıkları dile getirilmekte, kendi görüş ve yönteminin doğru, Ebû Hâşim ile onu takip edenlerin görüş ve yöntemlerinin za-

yıf olduğu hususu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Eser cisimlerin yaratılmış olduğu, kevnlerin (arazlar) ispatı, Allah'ın varlığının ispatı, ma'dûmun varlığının olup olmadığı, Allah'ın mevcud, âlim, kâdir, müdirik ve mürîd oluşu, kelâm gibi zâtı ile kaim olmayan bazı zâit sıfatlarla nitelenmesi, evliya için kerametın cevazı, fenâ ve iade şeklinde on altı meseleden oluşmaktadır.

Takiyyüddin en-Negrânî, Mu'tezile'nin büyük kelâmcılarından sayılmamakla beraber kaleme aldığı eserle, Kâdî Abdülcebbar'dan sonra Mu'tezile'nin kendine özgü bağımsız bir ekol olmaktan çıkıp Zeydiyye içinde kaybolduğu iddialarına karşı bu mezhebin varlığını VII. (XIII.) yüzyıl gibi oldukça geç bir döneme kadar devam ettirdiğini belgelemesi (Elshahed, s. 2), ayrıca başka kaynaklarda bulunmayan iki önemli hususu ortaya koyması açısından ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri bilginin kaynağı ve oluşma süreci yerine bilginin oluşma şartları üzerinde durmasıdır (Taşcı, s. 139-170). Batı felsefesinde aşkın bilgi teorisi olarak adlandırılan bu yöntemi ilk defa Kant'ın ortaya koyduğu görüşü hâkimdir. Halbuki Kant'tan çok önce bu teorinin Negrânî tarafından dile getirildiği görülmektedir (*a.g.e.*, s. 139-156). İkinci husus, Bâkılânî'den itibaren başlayan, delilin butlânı ile medlûlün de butlânının gerekip gerekmeyeceği (in'ikâsü'l-edille) tartışmalarına katılarak bir şeyin varlığını ispat eden delilin bulunmamasının onun yokluğuna delil gösterilemeyeceğini savunmasıdır. Negrânî, bu yöntemin Ebû Hâşim el-Cübbâî ve Kâdî Abdülcebbar gibi Mu'tezile kelâmcıları tarafından kullanılarak Allah'ın dünyada da âhirette de görülemeyeceğini ileri sürülmesine karşı çıkmakta (*el-Kâmil fi'l-istikşâ*, s. 323-325) ve bunun, karşı tarafı zor durumda bırakmak amacıyla uygulanan dolaylı bir delil getirme yöntemi olduğunu kabul etmektedir (Elshahed, s. 212-213). Seyyid Muhammed eş-Şâhid, Negrânî'nin bilgi teorisinde metafiziğin iç tecrübe ile anlaşılması konusunda Almanca bir çalışma yapmış, Özcan Taşcı da Negrânî hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Takiyyüddin en-Negrânî, *el-Kâmil fi'l-istikşâ fi mâ beğânâ min kelâmi'l-kudemâ* (nşr. Seyyid Muhammed eş-Şâhid), Kahire 1420/1999, s. 75, 82, 112-125, 185, 236-237, 263-283, 322-335, 354-436; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 3-56; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, IV, 30, 36, 42-46, 50, 64, 69, 70, 113; XII, 18; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 48, 52, 54, 232; İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-Muhtâ bi't-teklif* (nşr. Ömer es-Seyyid Azmi), Kahire 1965, s. 139; Ebû Reşid en-Ni-

sâbüri, *el-Mesâ'il fi'l-hilâf beyne'l-Başriyyin ve'l-Bağdâdiyyin* (nşr. Ma'n Ziyâde – Rıdvân es-Seyyid), Beyrut 1979, s. 25, 309, 372-375; C. Brockelmann, *GAL*, I, 606; Elsayed Elshahed, *Das Problem der Transzendenten Sinnlichen Wahrnehmung in der Spätmu'tazilitischen Erkenntnistheorie nach der Darstellung des Taqıaddın an-Nağrânî*, Berlin 1983, s. 2, 212-213, 220-237; W. Madelung, *Der Kalam, Grundriss der Arabischen Philologie* (ed. H. Gätje), Wiesbaden 1987, II, 329; Özcan Taşcı, *Takiyyüddin Negrânî'nin Mu'tezile Bilgi Teorisindeki Yeri ve Önemi* (doktora tezi, 2005), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 139-170.

ÖZCAN TAŞCI

NEDÂMET

(الندامة)

İşlenen kötülükten dolayı üzüntü ve pişmanlık duyma anlamında ahlâk terimi
(bk. TÖVBE).

NEDB

(bk. MENDUP).

NEDİM

(نديم)

Hükümdarın özel sohbet ve eğlence arkadaşı.

Sözlükte "kadeh arkadaşı, dost" anlamına gelen **nedim** kelimesi nüktedan kişiliği, bilgisi ve çeşitli mârifetleriyle hükümdara arkadaşlık eden kişileri ifade eder. Bu anlamda ayrıca **mücâlis** ve **musâhib** de kullanılır. Osmanlılar daha çok musâhib kelimesini tercih etmekle beraber bazı kaynaklarda nedime de rastlanmaktadır (bk. **MUSÂHİB**). Nedim kelimesinin, Cezîme el-Ebraş'ın darbimesel olmuş (Ebû Mansur es-Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb*, s. 182-183) iki nedimi Mâlik ve Âkil'i katlettikten sonra duyduğu pişmanlıktan geldiği söylenir (Abdülkâdir el-Bağdâdî, IV, 304) İbn Habîb'in verdiği bilgilerden Câhiliye döneminde Kureyş'in ileri gelenlerinin birer nedimi olduğu anlaşılmaktadır (*el-Muḥabber*, s. 173). Bir kabile mensuplarıyla yakın arkadaşlık kuran başka kabileden biri onların nedimi sayılır. Nuaym b. Mes'ûd, Câhiliye'de Benî Kurayza'nın nedimi idi (İbn Hişâm, III-IV, 229).

Saraylarda görevli nedimler işret meclislerinde hükümdara eşlik eder, şarkı veya şiir söyleyerek, nükte yaparak onu eğlendirirlerdi. "Münâdeme" kelimesi bu tür eğlenceler için kullanılırdı. Câhiz *et-Tâc*

NEDİM

fi ahlâki'l-mülûk adlı eserinde (s. 23, 24, 25-26), eski İran saray teşkilâtının etkisiyle Emevî ve Abbâsîler'de de görülen nedimlerin görev ve hizmetleri konusundaki ilk esasları Sâsânî hükümdarlarından Erdeşir b. Bâbek'in koyduğunu söyler. Eski Ahid'de sözü edilen İran sarayındaki içkili eğlenceler ve memurların uymak zorunda olduğu kurallar da (Ester, 1/5-7) münâdeme ile ilgili olmalıdır. Câhiz'e göre nedimler büyük mûsiki üstatları, bilgi ve şeref ehli sohbet arkadaşları, ayrıca komiklik yapanlar, oyuncu, çalgıcı ve okuyucular olmak üzere üç tabakaya ayrılır. Bazı hükümdarların nedimleriyle aralarında perde bulunurdu. Hükümdarın isteğine göre hünerini gösteren nedimler, "sâhibü's-sitâre"nin işaretleriyle bunu belli bir düzen içinde ve en uygun zamanda yapardı. İbrâhim el-Mevsilî, İbn Câmî ve Zelzel gibi mûsiki üstatları nedimlerin birinci tabakasında yer alırken Amr el-Gazzâl ve İshak Bersûmâ ikinci tabakadan sayılırdı. Her tabakadaki müzisyenlerin repertuvarları farklı olurdu. İshak Bersûmâ, kendisinden İbn Câmî'e ait bir şarkı istenince onu ancak birinci tabakaya yükseltildiği takdirde icra edebileceğini söylemiş ve isteği yerine getirilmiştir (a.g.e., s. 41). II. Yazîd'in nedimler arasındaki derecelendirmeyi kaldırmasına rağmen Abbâsî sarayında buna uyulmuştur. Nedimlik sadece şiir ve mûsiki ile alâkalı değildi. Bunlar arasında değişik dallarda ilim ve kültür sahibi olanlar da bulunurdu. Behlûl-i Dâna ve Belâzürî'nin de nedimlik yaptığı nakledilir.

Nedimlik Selçuklular'da ve diğer İslâm devletlerinde devam etmiştir. Nizâmülmülk, Râvendî ve bir rivayete göre kendisi de Gazneli Sultanı Mevdûd b. Mes'ûd'un nedimi olan Keykâvus b. İskender nedimlerde aranan özellikler ve onların görevleri hakkında bilgi vermektedir. Nedimler görgülü, faziletli, sır tutan, iyi ahlaklı, güzel giyinen, güler yüzlü, kültürlü ve bilhassa güzel yazı yazan, şiir, tıp, astroloji, içecekler, oyunlar, eğlence meclisleri, av, çevgân, güreş gibi konularda bilgi sahibi, yerine göre ciddi, yerine göre nüktedan ve şakacı, ayrıca bir tehlike anında kendilerini hükümdara siper etmekten çekinmeyecek kadar cesur olmalıdır. Sultanla en ciddi konuları konuşabilen nedimler yeri geldiğinde hikmetli sözlerle onları düşündürür, bazan da şarkılarla, şiirlerle coştururlardı. Sultanla satranç oynar, üzüntülerini gidermeye çalışırlardı. Bazı hükümdarlar nedimlerine büyük iltifatlarla bulunmuş, onlara değerli hediyeler vermişlerdir.

Nedimler göreve başlamadan önce özel eğitim alırlardı. Bu eğitim sırasında kendilerine huzurda nasıl davranacakları öğretilir, özellikle sultana bir uyarıda bulunmak gerekirse bunu doğrudan değil geçmiş hükümdarlardan örnekler vererek yapmaları söylenirdi. Nedimlerin kıyafetleri zamana ve diğer şartlara göre farklılık taşırdı. Hilâl es-Sâbî genel olarak münâdeme kıyafetinin altın işlemeli sarık, iç elbisesi, "mübettana" denilen bir tür üst elbisesi ve önu açık cübbeden oluştuğunu söyler, ayrıca süslerle güzel kokudan bahseder (*Rûsûmü dâri'l-hilâfe*, s. 96). İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*'te (s. 157 vd.) nedimlerle ilgili âdâb, usul ve menkabeleri ihtiva eden eserler için bir bölüm ayırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire*², III-IV, 229; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 173 vd.; Câhiz, *et-Tâc fi ahlâki'l-mülûk* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1332/1914, s. 21, 22, 23, 24, 25-26, 27, 28, 29, 30, 31 vd., 41 vd., 71 vd.; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (nşr. Yûsuf Es'ad Dâğır), Kum 1984, I, 267 vd.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 157 vd.; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Şimârü'l-kulûb* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1985, s. 182-183; a.mlf., *Âdâbü'l-mülûk* (nşr. Celîl el-Atıyye), Beyrut 1990, s. 146 vd.; Ali b. Rezin el-Kâtib, *Âdâbü'l-mülûk* (nşr. Celîl el-Atıyye), Beyrut 2001, s. 114 vd.; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rûsûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Awwâd), Beyrut 1406/1986, s. 96; Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1974, s. 270-274; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (nşr. Mehmet Altay Köymen), Ankara 1999, s. 64-65, metin, s. 94-96; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), II, 374 vd.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VI, 146 vd.; Koçi Bey, *Risâle*, İstanbul 1303, s. 31; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hiżânetü'l-edeb*, IV, 304; M. Manazir Ahsan, *Social Life Under the Abbasids*, London 1979, s. 56; Pakalın, II, 583, 667; J. Sadan, "Nedîm", *El²* (İng.), VII, 849-852; Nebi Bozkurt, "Eğlence", *DİA*, X, 485.

NEBİ BOZKURT

NEDİM

(ندیم)

(ö. 1143/1730)

Divan şiirinde
kendi adıyla anılan
bir tarz ortaya koyan şair.

İstanbul'da muhtemelen 1092 (1681) yılında doğdu. Adı Ahmed'dir. Babası, Sultan İbrâhim devri kazaskerlerinden Merzifonlu Mustafa Muslihüddin Efendi'nin oğlu Kadı Mehmed Efendi, annesi, İstanbul'un fethinden itibaren devlet hizmetinde bulunan Karacaefebizâdele ailesinden Sâliha Hatun'dur. Dedesi bazı çirkin lakapları yüzünden Mülakkab Mustafa Efendi diye tanındığı için Nedîm'den de zaman

zaman Mülakkabzâde diye bahsedilmiştir (Ali Canip, *TM*, I [1925], s. 174). Aile çevresinde iyi bir eğitim gördü. Dönemin klasik ilimleri yanında Arapça ve Farsça öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi'nin de bulunduğu bir heyet tarafından yapılan imtihanda hariç medresesi müderrisliğini elde etti. III. Ahmed döneminin (1703-1730) başlarında şiirleriyle tanınmaya başlayan Nedîm daha sonraki yıllarda bazı devlet adamlarının yakın çevresine girdi, kendilerine kasideler sunarak dostluklarını kazandı. Özellikle Lâle Devri'nin ünlü veziri Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın hemen her faaliyeti için devrin diğer şairleri gibi Nedîm de kıta ve kasideler yazdı; paşa da kendisini daima gözetip kolladı. Kütüphanesinin hafız-ı kütüblüğünü yaptığı İbrâhim Paşa tarafından kurulan tercüme heyetlerinde görev alan Nedîm meslek hayatında da çabuk ilerledi, 1138'de (1726) hariç medresesi müderrisliğinden Mahmud Paşa Mahkemesi nâibliğine getirildi. 1139'da (1727) Molla Kırîmî Medresesi'nde, 1140'ta (1728) Nişancı Paşa-yı Atık Medresesi'nde görev yaptı. Bir yıl sonra Sahn-ı Semân medreseleri müderrisliğine yükseldi (*Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâ'sı*, s. 276). Lâle Devri'yle birlikte Nedîm'in de sonunu hazırlayan Patrona Halil İsyanı patlak verdiğinde Sekban Ali Paşa Medresesi'nde müderristi.

Nedîm'in ölüm sebebi hakkında değişik rivayetler vardır. Hem yaratılıştan hassas olması hem de ailede yaşanan olaylar onun üzerinde sürekli korku hali (illet-i vehîme) bırakmıştır. Dedesi Mülakkab Mustafa Muslihüddin Efendi'nin linç edilmek suretiyle öldürülmesi aileyi derinden sarsmıştı (Avşar, sy. 12 [2002], s. 156). Kaynaklarda şairin, Patrona Halil İsyanı'nı takip eden günlerde "illet-i vehîme"den veya içkiye düşkünlüğü ve afyon kullanması yüzünden titreme hastalığından öldüğüne dair bilgiler yer alır (Ali Canip, *TM*, I [1925], s. 181). Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin ise Nedîm'in ihtilâl esnasında korkudan evinin damına çıktığını ve oradan düşerek öldüğünü söyler (*Mecelletü'n-nişâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 421^a). Herhalde Nedîm'in isyan sırasında yaşadığı ruh hali onu ölüme götürmüştür (Avşar, sy. 12 [2002], s. 158). Ali Canip Yöntem'in bulup yayımladığı (*TTK Bildiriler*, III [1948], s. 109-121), Nedîm'in terekesine dair kasam hücceti sûreti 15 Rebüülâhîr 1143'te (28 Ekim 1730) düzenlendiğine göre şair bu tarihten önce ölmüştür. Kabri Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı'nın Miskinler Tekkesi kısmındadır.